

Problem istine

Živan BEZIĆ

The truth is one while the paths are many.

Pitanje o istini jedno je od vječnih pitanja čovjekovih. Sva druga mogu zamuknuti, ali ovo neće nikada. I posljednji će Adam našeg planeta – kako to slikovito reče Kranjčević – upisivati u led svoj upitnik. To je prvo i temeljno pitanje svakog umnog čovjeka. O njemu ovise naša sreća i smisao života. Prema riječima mudrog Akvinca, »ultima hominis felicitatis est in contemplatione veritatis«.¹

Problem istine muči filozofiju od njezina postanka. Epoha prosvjetiteljstva smatrala je da je pronašla rješenje te zagonetke u racionalizmu. Međutim, i to je bila samo jedna od iluzija kojima se zavaravala. Premda je već davno prosvjeta »udarila u narod«, mrak je još gušći, neznanje još veće. Prosvjećenje nije bilo osvješćenje. U svemu onome što se naklapalo o istini bilo je vrlo malo istine.²

Pitanje je o istini sve do danas ostalo i moja i vaša muka. Sfinga se tek uči govoriti. Zagonetka čeka rješenje. To je problem o kojem se još uvijek mora razmišljati.

PUTOVI ISTINE

Prema istini vode razni putovi. Krenimo najprije povijesnim putem.³

Poviješću o istini mogli bismo šetati krećući iz različitih pravaca, promatrajući je s raznih vidika. Istina je u povijesti mijenjala svoje nosače: mit i religiju, razum (filozofija) i silu (politika), prirodu i tehniku, znanost i

1 TH. AQUINATUS, *Contra Gentes*, III, 37.

2 M. SCHMAUS (Hg), *Wahrheit und Zeugnis*, Patmos, Düsseldorf 1964; H.G. GADAMER, *Wahrheit und Methode*, II. izd., Tübingen 1965; J. SEIFERT, *Erkenntnis objektiver Wahrheit*, Pustet, Salzburg, II. izd. 1976; F. KAPLAN, *La vérité et ses figures*, Aubier, Paris 1977; J. GREISCH (éd.), *La vérité*, Beauchesne, Paris 1983; G. PIETRI, *Une vérité désarmée*, Fayard, Paris 1985.

3 P. RICOEUR, *Histoire et vérité*, Seuil, Paris 1955; G. SKIRBEKK (Hg), *Wahrheitstheorien*, Suhrkamp, Frankfurt 1977; L. B. PUNTEL, *Wahrheitstheorien in der neuen Philosophie*, Wiss. Buchgesellschaft, Darmstadt 1978; M. FLEISCHER, *Wahrheit und Wahrheitsgrund*, De Gruyter, Berlin 1984.

fikciju. S njima je mijenjala prijatelje i neprijatelje, zagovornike i protivnike, izdajice i saveznike. Od svih tih mogućih pristupa istini mi ćemo se ograničiti samo na povijest zapadne filozofije.

Židovi su svoje shvaćanje istine izrazili na stranicama Sv. pisma staroga zavjeta.⁴ Oni su je poimali personalistički i religiozno kao odnos vjernosti prema Savezu s Jahvom. Odatle joj ime »emet« (od aman – amen). S Božje strane ona »hesed«: »Tvoje su riječi istina« (II Sam 7, 28). U novom je savezu istina isto tako osobno utemeljena: ona je u Bogu i u pravilnoj spoznaji Boga. Stoga je Utjelovljena Riječ mogla ustvrditi o sebi: »Ja sam put, istina i život« (Iv 14, 6). Krist je došao na svijet »pun milosti i istine« (Iv 1, 14), a i treća božanska Osoba je »duh istine« (Iv 14, 7). Bogu se treba klanjati u »duhu i istini« (Iv 4, 23), a istinu treba prakticirati (Iv 3, 21).

U Bibliji se istina događa i priča, u Grka se ona misli i govori. Stari su *Grci* istinu nazivali ἀλήθεια, što znači otkrivanje onoga što je sakriveno, posebno otkrivanje s božanske strane. Oni su otkrivanje istine očekivali u teofanijama, epifanijama, vizijama i snovima te u poznatim proročištima. Izražavali su ga u svojoj mitologiji i religiji, u filozofiji, teologiji i umjetnosti.

Mnogi su se grčki filozofi bavili pitanjem istine. Naročito su se u taj problem udubili *Platon* i *Aristotel*. Platonu je istina prije svega gnoscolgijsko-etički problem. Ona predstavlja spoznatljivost bića svijeta s pomoću božanske ideje dobra, a očituje se u govoru (ónoma kai rhêma). *Aristotel* nalazi istinu u sukladnosti ljudskog suda s objektivnom zbiljom. Dopunjuje Platona izrazujući misao da ónoma i rhêma moraju sačinjavati ispravan sud o stvarnosti (nóema). Svi skupa sačinjavaju istiniti Lógos. Istinitost je jedini kriterij ispravnog suda i govora, uvjet suživota i temelj znanosti.

Sv. *Toma Akvinski*, oslanjajući se na *Aristotela*, daje nam poznatu definiciju istine: »Veritas est adaequatio rei et intellectus« (Istina je sukladnost stvari i uma).⁵ U stvaranju istine *Toma* naglasuje ulogu bitka kao takova: »Ens et verum converteruntur«. Neistina i laž nemaju veze sa stvarnošću, one su u umu i govoru. Zadnji je temelj svake istine *Apsolutni Bitak*. Bog je »totius intellectualis cognitionis principium«. On nije samo istinit, nego je *Sama Istina* (*Ipsa Veritas*).

Tominog objektivnog shvaćanja istine odrekao se je *Descartes* svojim poznatim axiomom »cogito, ergo sum«. On je poimanje istine prebacio na subjektivni teren ljudskog razuma. Za njega je istina samo ono što se može spoznati »clare et distincte«. ⁶ To je »regula veritatis«, a za njezino otkrivanje »necessaria est methodus ad rerum veritatem investigandam«. ⁷ Zato je i napisao glasoviti »Discours de la méthode«. Na sličnim pozicijama stoji i *Spinoza*, za kojeg je istina »convenientia ideae cum suo ideato«. ⁸

4 R. SCHNACKENBURG, *Von der Wahrheit die freimacht*, Pustet, München 1964.

5 *Summa contra gentiles*, I, 59. *De Veritate*, I, 2.

6 R. CARTESIUS, *Meditationes*, III, 4.

7 R. CARTESIUS, *Regulae*, 22/X. 371.

8 B. SPINOSA, *Ethica*, II, def. 4.

Kant u načelu prihvaća Aristotelovu i Tominu definiciju istine, ali stoga što mi pravu zbilju (*Ding an sich*) ne možemo nikada sasvim spoznati, preostaje nam da se u traganju istine oslonimo samo na ljudski um, koji ima svoje unutarnje kategorije spoznaje.⁹ Stoga je temelj istine u ljudskom umu, tj. u njegovu činu sudjenja. Prema tome, bolje je označiti istinu kao »sklad spoznaje s njezinim objektom« nego sa samom stvari u sebi. Ono što mi upoznajemo na stvarima, to su samo fenomeni, nikad numeni. Naša je istina fenomenalna, analitična i empirijska, plod našeg iskustva. Subjektivni značaj istine u raznim su varijantama prihvaćali ostali idealistički filozofi (*Hegel*, *Fichte*, *Schelling*, *Bolzano*, *Lotze* i dr.) *Hegel* traži istinu u jedinstvu između misli i objekta, a pošto je i objekt projekcija misli, vrtimo se samo u krugu ideja.

Nietzsche je subjektivizam istine dotjerao do apsurdna, do nihilizma. Za njega istina uopće ne postoji. Postoje samo iluzije i zablude koje mi obično nazivamo istine. Na dnu svega našega mišljenja jesu interesi i nagoni, pogotovo onaj za moći (*Wille zur Macht*). Korisnost je jedini kriterij istine. Ako istina postoji, to može biti samo ono što koristi Životu. A jer smo i u tom prosuđivanju nepouzdana, istina je samo »nützliche Fälschung«. Tako je *Nietzsche* i na području istine proveo »Umwertung aller Werte«. Za njega ne postoji nikakvo »Selin«, već samo »Werden« i »Schein«. Premda niječe svaku istinu, za nj ipak vrijedi kao kategorička (poznat je *Nietzsche*-ov kategorički način izražavanja) istina: »Das Werdende, Phänomenale ist die einzige Art Sein«.¹⁰

PUTOVI I RASPUĆA

Dok su sve gnoseologijske rasprave stare filozofije bile ipak neki putovi što su vodili otkrivanju istine, s *Nietzsche*om smo dospjeli na raspuće: nema više puta prema istini jer istine nema. Kraj puta je nihilizam. Tako su barem mislili nihilisti. No suvremena je filozofija pokazala da još nismo na kraju puta. Ona kroči naprijed u potrazi za istinom, a nihilizam je ostavila pokraj puta, uz cestu, kao olupinu neupotrebljiva vozila.

Neke moderne teorije pokušavaju se osloniti na stare klasične definicije istine. Pritome im pokušavaju dati nova tumačenja ili produbiti stara značenja. Značajan je pokušaj *M. Heideggera* da oživi staru *ontologijsku* jezgru istine, dajući joj egzistencijalan oblik. Za nj istina ima staro grčko etimologijsko značenje: otkrivanje bitka kao takva. Zato veli: »Istina kao nesakrivenost nije dodatak bivstvovanju. Istina pripada biti bivstvovanja.«

Prihvaćajući staru grčko-skolastičku definiciju istine, noviji gnoseolozi nastoje ublažiti prejaki izraz »adaequatio« pa umjesto njega upotrebljava-

9 Prema *Kantu*, kategorije uma oblikuju svoj objekt, a ne obratno.

10 *Nachgelassene Fragmente*, VIII 1, 257.

ju radije blaži »korespondencija«, »kongruencija« ili »konvergencija«. *Teorija korespondencije* zastupa mišljenje da je istina slaganje naše spoznaje s objektivnom zbiljom, odnosno izravnavanje naših iskaza (propozicija) sa stvarnošću. Ona vidi istinu u sukladnosti jezika i činjenica koje on opisuje. Branitelji su te teze B. Russel, Austin, Moore i mnogi drugi.¹¹

Teorija koja se naslanja na Descartesovu tradiciju zove se *teorija evidencije* (Brentano, blizu joj je Husserl, a protivnik Naess). Ona ne traži kriterij istine u slaganju suda s vanjskim činjenicama, nego u sudu samome. U njemu se istina javlja kao neposredna, očevidna, jasna, sigurna i uvjerljiva samim uvidom u stvar. Otkriva se intuicijom (*clare et distincte*) i ne traži dokaze. Očita je sama po sebi. Teorija evidencije ipak ne odgovara na pitanje: a što ako je jednom subjektu nešto »evidentno« što je drugome sasvim nejasno i sumnjivo? Odlučuje li tu veći broj »evidencija«? Tko je u svoje vrijeme imao pravo: Kopernik ili njegovi suvremenici?

Pragmatičari (James, Dewey) tražili su očevidnost istine izvan intelekta, i to u njezinim posljedicama. Istinito je ono što opravdava našu praksu, povoljne posljedice čina i činjenica, materijalna ili moralna korist.¹² Praksa je pravi i jedini kriterij istine i za marksiste. Jezičnim pragmatičarima pripada i Wittgenstein svojom tvrdnjom da je jezična upotreba (*Sprachspiel*) najvažnija u filozofiranju.¹³ Za pristaše pragmatizma nema istine bez prakse (ali ima bez morala!), a »korist« je vrlo neodređen pojam, zgodan za manipulaciju.¹⁴ Je li bit istine u njezinoj korisnosti? Ili je možda obratno: korisno je samo ono što je istinito.

Za razliku od pragmatičara, *aksolozi* (Windelband, Rickert) vide opravdanje istine u njezinoj nutarnjoj vrijednosti. Oni ne traže korijene istine ni u stvarnosti ni u skladu ljudskog uma sa stvarnošću. Pored bitka (*esse, Sein*) za njih postoji posebno »carstvo vrednota« (valor, Wert), nesvedivo na golo postojanje. »Biti vrijedan« (*valere, gelten*) je specijalna misaona kategorija koja opravdava bitak, istinu i dobrotu. Istina je vrednota, a vrednota može biti samo istina. Nije se teško složiti s aksiološkom teorijom, prema kojoj je istina vrednota, ali je teže shvatiti kako bi ta istina egzistirala izvan kategorije bitka. Zar istina nije i sama jedna od kategorija bitka? Već smo vidjeli: *Ens et verum converteruntur*.

Teorija koherencije (Bradley, Joachim, Rescher) ne traži istinu izvan subjekta. Istina je u samom sudu bez obzira na njegov objekt, ali ne u pojedinim stavkama suda, nego u njegovoj cjelini. Isto tako mora biti

11 Ne može se za pobijanje ove teorije upotrijebiti poznati Gellijev sofizam (iz *Noctes Atticae*, pogl. XVIII): »Cum mentior et mentiri me dico, mentior an verum dico?« Odgovor je dvoličan. Ako korespondira prvom činjeničnom stanju (*mentior*), istiniti je odgovor: lažem. Kad se odnosi na drugo činjenično stanje (*mentiri me dico*), onda istina glasi: govorim istinu.

12 Strawson razlikuje: činjenice, čine (fakte) i stvari. Stvari možemo uništiti (npr. jedan stol spaliti), ali čine (spaljivanje) i njihove posljedice nikada.

13 U svojoj ranijoj fazi Wittgenstein je smatrao da se istina i smisao poklapaju s ljudskim mogućnostima iskustva (*Tractatus*), a poslije ih je određivao prema uporabi jezika.

14 Ekstremni pragmatizam vodi potpunoj negaciji istine, objektivnosti i etike. »U istini se može naći samo ono što se u nju stavilo« (M. Pavić, *Hazarski rečnik*, Prosveta, Beograd 1988, str. 158).

sukladna i s ostalim sudovima istog subjekta, tako da on ne može biti u kontradikciji sa samim sobom.¹⁵ Istina je u nutarnjoj konsistenciji i koherenciji njezinih propozicija (»es stimmt«). Na taj način koherentisti prekidaju s objektivnošću i svode je na puku logiku, a istinu zatvaraju u tamnicu (samicu) vlastite psihe.

Semantička teorija veže istinu samo za njezin medij, dakle za jezik. Prema noj istina je slika svijeta projicirana u jeziku (Wittgenstein, Sellars). Začetnik teorije je A. Tarski, koji tvrdi da se istina sastoji u rečenicama koje točno opisuju predmet (x je istinit onda ako se ostvaruje p).¹⁶ U hipotetskim sudovima formula glasi: ako p, onda q. Tako Tarski miješa jezik i metajezik. A kako mi uopće možemo znati kada neka rečenica točno opisuje svoj predmet? Zar je istina samo u riječima?

Tu toj teoriji priskače u pomoć *logički pozitivizam* ili tzv. analitička filozofija (Wittgenstein, Carnap, Schlick i dr.). Ona u semantičkoj analizi provjerava da li je nešto logički (s pomoću apriornih sudova) ili pozitivno empirijski (s pomoću aposteriornih sudova) dokazano. Jedino mjerilo istine jesu unutarnja logika iskaza i vanjska empirijska provjerljivost. Logističari zabacuju svaku metafiziku jer je tobože besmislena (meaningless), budući da ne možemo provjeriti njezinu istinitost. Pozitivisti naglasuju *verifikaciju* izričaja kao jedinu metodu otkrivanja istine. Za njih ne postoje »les vérités de raison«, već samo »les vérités de fait«, tj. provjeravanje s pomoću iskustvenih činjenica ili protokoliranja životne prakse. Nasuprot verifikaciji, K. Popper ističe prednosti kriterija falsifikacije, tj. mogućnosti dokazivanja neistinosti uz pomoć iskustvenih fakata.¹⁷

Bez veze sa stvarnošću, unutar samog jezika, pojam istine traži i *teorija redundancije* (F. P. Ramsey). Kad se bilo što tvrdi, samo se po sebi razumije da se to smatra istinitim, pa je atribut »istinit« uopće suvišan. (npr. kad se kaže »snijeg pada« suvišno je govoriti: »Istina je da snijeg pada«). Drugi opet misle da se istina sastoji u tome da propozicija sadrži više zalihosnih obilježja koja onda potvrđuju jedan drugoga. Istina je u redundantnosti više iskaza. Toj su se teoriji protivili Tarski i Austin. Previše je subjektivna i verbalistička, za nju ne postoji vanjski svijet sa svojim zakonima.

Istinu relativizira i *teorija konsenzusa* ili suglasja. Dok redundancija traži suglasje između iskaza istoga govornika, ta teorija zahtijeva suglasnost mnogih govornika. Istina je ono u čemu se slažu svi ili barem većina ljudi. U znanosti vrijedi kao istina ono što tvrdi veći broj učenjaka. To isto vrijedi i za obični svijet (»Kud svi Turci tud i mali Mujo«; ili »Kada ti dvojica reknu da si pijan, lezi«).

Slični relativizam pokazuje i *teorija povijesnosti* istine, prema kojoj uopće i ne postoji neka objektivna i apsolutna istina. Ona se mijenja i plod je

15 »Gli uomini valgono ben poco, e vero. Ma quando ho saputo che al mondo c'era una verità, mi è sembrato che gli uomini fossero divenuti migliori« (M. Gorki, *La Madre*, Ed. Volgha, Roma 1908, str. 18).

16 Tarski navodi primjer: Rečenica »snijeg je bijel« (x) istinita je ako je zaista snijeg bijel(p).

17 Popper je savjetovao: »Suche die Widerlegung deiner These!« (*Bemühungen über Wahrheit*)

historijskih shvaćanja, koja se opet stalno mijenjaju i smjenjuju («Povijest uvijek pišu pobjednici»).

Na granici relativizacije istine nalaze se i *personalisti* koji misle da se istina rađa samo u susretu osoba.¹⁸ Ona je plod empatije, dijaloga i razumijevanja. Izraz je čovjekove osobnosti i karaktera. Nema vrijednosti što nije u sferi osobnosti i ličnog stava. »Čovjek je mjera svega«! Prema tome, i mjera istine?

Prvi su marksisti mjerili istinu jedino po njezinoj praktičnoj koristi u mijenjanju društvenih odnosa. Kasniji su marksisti prihvatili teoriju *odraza* (Pavlov, Plehanov, Schaff): naši pojmovi i riječi vjerno odražuju objektivnu stvarnost izvan nas. One su prava slika originala, prasluka prasluka. Takvo naivno poimanje istine, prema kojemu je čovjek puki fotograf stvarnosti, pretjerano je izdanje *teorije adekvacije ili korespondencije*.

Kako je vidljivo iz ovog kratkog dijakronijskog pregleda teorijâ istine, neke su previše subjektivistične, a druge previše objektivistične, ovisno o tome da li polažu temelje istine u čin spoznaje ili u činjenice objektivnog svijeta. Realistične su one koje traže izvore istine u obama svjetovima. Također se može ustanoviti da neke teorije vjeruju u apsolutnost istine, a druge samo u njezinu relativnost.

ŠTO JE PROBLEM?

Kako se vidi: koliko teorija – toliko problema. Zbog množine tih problema čovjek se stalno nalazi u tjeskobnoj potrazi za istinom (Malebranche: »Recherche de la vérité«).¹⁹ Ipak bi se svi ti problemi mogli svesti na dva bitna pitanja: prvo, da li istina uopće postoji?; drugo, ako postoji, što je istina?

Oba ta pitanja bila su sadržana u glasovitu Pilatovu pitanju Isusu: »Quid est veritas?« (Iv 18, 38). Ako se priklonimo Pilatu, čije je pitanje imalo očito negativnu konotaciju, mogu se dobiti uglavnom tri vrste odgovora: nihilistički, skeptički i agnostički.

Nihilistički odgovor smo već upoznali kod Nietzschea i njegovih sljedbenika. Ako bi njihov odgovor bio ispravan, ako naime ne bi postojala nikakva istina, oni su već sami presudili: ni ono što oni govore nije, dakle, istina. Ako je pak točno ono što tvrde, onda ipak postoji neka istina. Nihiliste je već davno razoružao Sv. Bonaventura riječima: »Si nulla veritas est, verum est nullam veritatem esse.«

18 Jedan naš splitski filozof je napisao: »Istina nije primarno sadržaj stanovite propozicije nego susret« (B. Lukšić: »Spoznaja kao osvajanje i kao predanje«, *CuS*, 4/1989, str. 303).

19 J. DAUJAT, *Y a-t-il une Vérité?*, Téqui, Paris 1974.

A. POPPI, *La verità*, Ed. La Scuola, Brescia 1984.

F. BOTTURI, *Desiderio e verità*, Massimo, Milano 1985.

M. HEIDEGGER, *Logica. Il problema della verità*, Mursia, Milano 1986.

Skeptički odgovor unosi zapravo novo pitanje: tko zna da li uopće postoji neka istina? Nema nikakva sigurna kriterija za raspoznavanje istine. Skeptici (začetnik je Piron) sumnjaju u mogućnost spoznanja bilo kakve istine. Neki se u svojoj dvojbi kolebaju (kao Renan)²⁰, a neki sumnjaju samo iz metodskih razloga (kao Descartes). Čini mi se da od Descartesa potječe izjava: »Philosophia est universalis de veritate dubitatio.« Ako je tako, onda je opravdana i sumnja o sumnji. I sam je Renan uvidio koje univerzalne i za filozofiju negativne posljedice uzrokuje radikalna sumnja.

Agnostici se također slažu s Pilatom: ne znamo ništa o opstojnosti istine. Ne možemo sigurno tvrditi ni da postoji ni da ne postoji. »Ignoramus et ignorabimus« (Du Bois-Réymond). Za agnostike su svijet u svojoj biti kao i istina o svijetu nespoznatljivi. Mi poznamo samo fenomene, a ne stvar u sebi (Kant: Ding an sich; Nietzsche: Schein, nicht Sein). Ako bi bilo tako, moramo se zapitati da li uopće išta poznamo, pa i fenomene? Ljudski um i sva osjetila funkcioniraju pogrešno, besmisleno i varljivo. Čovjek ostaje bez ikakva uporišta istine, potpuno dezorijentiran — biće apsurda.

Ako iz Pilatova pitanja odbacimo upitnu česticu, ostaje nam i drukčiji odgovor: *est veritas*. Istina postoji! Ako bilo što postoji, to nešto (bitak) mora biti neporeciva stvarnost, činjenica kojoj se mora prikloniti svaki um. Budući da postoje sigurni kriteriji istinite spoznaje, onda postoji i istina. Ako se mogu dokazati bar neke istine, istina je tu, ona postoji. Postojanje kao takvo već je istina, kažu ontolozi. Ako se to postojanje u-s-vijesti (od vjedeti = znati), ono postaje istinito u punom smislu riječi, vele *veristi*.²¹ Istina je činjenica i postulat svijesti. Svi *realisti*, *objektivist*, *racionalisti*, *pozitivisti* i *scijentisti* ispovijedaju i brane mogućnost, postojanje i sigurnost istinite spoznaje. *Relativisti*, istina, ne pridavaju istini nikakvu apsolutnost, ali je ne niječu.²²

U Pilatovu se pitanju dade naslutiti i ovakav odgovor: Qui adest, est veritas (onaj koji se nalazi pred tobom, on je istina), kako to čitaju neki kršćanski egzegeti. To je religiozni odgovor na filozofsko pitanje. Sličan odgovor na filozofskoj razini daju i mnogi *personalisti*, *spiritualisti*, *idealisti*, *mentalisti* i *subjektivist*. Dok *veristi* i *realisti* traže korijen i temeljni kriterij istine u njezinoj objektivnoj dimenziji, u stvarnosti, subjektivist svih vrsta pronalaze istinu prije svega u mentalnoj sferi spoznavatelja, u umu. Bez osobe nema istine.²³ Istina se rađa u čovjeku. On je tvorac i

20 Renan: On n'a de chance de rencontrer au moins une fois la vérité dans sa vie que si l'on s'est maintes fois contredit... Pourquoi lutter de la sorte à qui aura la priorité de l'erreur? Sachons attendre, peut-être qu'en somme il n'y a point ici-bas de vérité, ou qui sait si la vérité n'est point quelque chose de triste?« (Cit. prema I. Klug, *Les profondeurs de l'âme*, Paris 1939, str. 260). Ipak je i sam Renan poslije uvidio apsurdnost svoje sumnje: »On serait enclin à douter de tout, si la nature le permettait et si la négation de toute vérité n'était pas plus absurde que l'acceptation de toutes les erreurs« (ibidem, str. 261).

21 Ovdje *veristima* zovemo sve filozofe koji ispovijedaju opstojnost istine. Ne treba ih miješati s predstavnicima književne struje verizma, koja se početkom ovog stoljeća bila pojavila u Italiji.

22 »La vérité pour la vérité est une maladie bourgeoise comme l'art pour l'art« (J. Monnerot, u čas. *La Nef*, 37/1947, str. 38).

23 H. RICHTSCHEID, *Die Wahrheit ist persönlich*, Beck, München 1984.

mjerilo svake istine. Hobbes izričito zabacuje ontološko shvaćanje istine: »Veritas enim in dicto, non in re constitit« (*Opera philosophica*, I, 32). Religiozni mislioci tvorca i mjerilo istine nalaze u Vječnom i Apsolutnom Umu.

Kad bi čovjek bio tvorca i mjerilo istine, ona bi bila sasvim subjektivna, pogotovo onda kad sam čovjek stvara nove entitete (umom, voljom, osjećajima, maštom). Tada je istina posve njegova, u njoj ne mogu sudjelovati drugi. Toliko je njegova da ovisi o strukturi njegova ja i njegove zamisli sama sebe (self-concept).²⁴ Isključivo je njegova, što uzrokuje gnoseologijske, vjerske i nazorske isključivosti, redukcionizme i fanatizme. Fanatik je uvjeren: istina je moja i jedino moja, ja sam jedini posjednik Istine.²⁵ Druge i drukčije istine ne može biti. Odatle onda niču fanatizmi, dogmatizmi, cenzure, indeksi, inkvizicija, osude, crne liste, ideologije, monopoli, apsolutizmi, totalitarizmi i gulazi. I tako je subjektivizam najveći neprijatelj istine.²⁶

Dok subjektivisti smještaju istinu u osobne intelektualne i moralne kvalitete njezina spoznavaoca,²⁷ objektivisti težište istine nalaze samo na objektu. Stari su filozofi smatrali da je objekt istine sam bitak. Heidegger je ponovno naglasio da je istina otkrivanje bitka. U istini bitak očituje sama sebe: »Bit istine je istina bitka.« Drukčije od ontologa, ostali realisti (empiristi, pozitivisti, materijalisti) znaju samo za osjetnu i opipljivu stvarnost i samo na njoj grade zgradu istine. U procesu stvaranja istine subjekt nema nikakvog ni legitimnog ni faktičkog prava.

Je li istina na strani subjekta ili objekta? Što je istina i odakle izvire?²⁸

ŠTO JE ISTINA?

Kako smo mogli vidjeti iz povijesti istine, filozofi su se uglavnom podijelili u dva tabora. S jedne strane subjektivisti ili mentalisti, tj. svi oni koji ističu um kao temelj istine, a s druge su objektivisti ili realisti, koji tu ulogu pripisuju samo vanjskoj stvarnosti.

Zašto ta podjela? Zato što su tragatelji istine ispravno zaključili da u tim dvama polovima valja tražiti izvorište istine. Istina naime nije neki monom

24 J. NUTTIN, *Tâche, réussite, échec*, III ed. Béatrice, Paris 1971, str. 155.

25 »Istina nije moja ni tvoja. Ona ne pripada ni nekome trećem. Ona je istina svih nas« (*Ispov.*, XII, 25).

26 »On ne commence à tuer que lorsqu'on renonce à convaincre, dans la rage de ne pouvoir convaincre. Le fanatisme apparaît là où s'arrête l'évidence« (Th. Maulnier, u *La Table Ronde*, 75/1954, str. 107).

27 »Für uns heutige Menschen die Glaubwürdigkeit wichtiger ist als die Wahrheit« (W. Gössmann, u čas. *Zur Debatte*, 1/1985, str. 15).

28 F. RIVETTI BARBÒ, *Dubbi, discorsi, verità*, Jaca Book, Milano 1985; G. CHIAVACCI, *Quid est veritas?*, Olschi, Firenze 1986; F. BUČAR, *Resničnost in uvvara*, Obzorja, Maribor 1986; W. HENN, *The Hierarchy of Truths*. Ed. Gregoriana, Roma 1987; A. MOLINARO, *Certeza e verità*. La Galiardica, Roma 1987; H.P. MÜLLER (Hgl), *Was ist Wahrheit?* Kohlhammer, Stuttgart 1989.

ili monada. Nije ni monolog duha ni monolit materije. Isključen je svaki monizam, bilo idealistički bilo materijalistički. Isti-na i u svom hrvatskom etimonu jest neko istovjećenje, izjednačivanje i usuglašavanje, pa moraju postojati dva termina što se na neki način po-isto-vjećuju.

Istine, dakle, nema bez subjekta i objekta zajedno. Istina je u subjektu, ne može biti bez nekog subjekta koji je spoznaje.²⁹ Pošto je istina filozofijska kategorija, njezin nosilac može biti jedino neko misaono biće, mislilac, subjekt. Bez subjekta nema istine, ali ona ipak *nije samo u subjektu*. Inače bi sve subjektivne tvorevine (npr. želje, maštanja, zapovijed, zabrana, obećanje) bile odmah i istinite. Naše mišljevine mogu biti pametne ili glupe, dobre ili loše, ostvarive ili neostvarive, ali istinite (ili lažne) ne mogu biti dok se ne objektiviraju u zbilji. Istina nije produkt uma, ona je objekt uma. Um je tu »*mensuratus, non mensurans*« (Sv. Toma).

Utoliko što je subjektivna, istina prolazi kroz tri faze: *perceptivnu* (spoznaja, Wahrnehmung), *pojmovnu* (shvaćanje, stvaranje pojmova, gnosis) te *izražajnu* (prioćavanje, govor, pismo). A svaka od njih može biti pogrešna, dakle neistinita. Kojiput nas varaju naša osjetila, kojiput zataji naš razum, a nismo nikada sigurni ni u svoju ni u tuđu sposobnost pravilnog priopćavanja istine. Sjetila su varava, pojmovi mogu biti netočni, riječi lažne i komunikacija neiskrena. Jao istini kad bi ona ležala jedino u subjektu.

Samo subjekt ne može biti jedini temelj istine. Subjekt je misaono biće, um, inteligencija. Mišljenja nema ako se ne misli o nečemu, o pred-metu, o objektu. Onaj tko misli (subjekt) nužno mora o nečemu (objekt) misliti (predikat, radnja). Misao nikada ne radi na prazno. Ako misli, uvijek n e š t o misli. To »nešto« doduše može biti i u samoj misli, ali je kao nešto mišljeno postalo objekt.

Istina je dakle i u objektu, ali *nije samo u objektu*. (Jasno, mi riječ objekt ne uzimamo u moralno-pejorativnom smislu kao »žrtvu« ili onoga »na kojemu se vrši nečija radnja«. Ona ovdje ima samo gnoseologijsko značenje.) U objektu je jer istina uvijek mora imati objekt o kojemu govori, inače je mlaćenje prazne slame. Ono što objektivno postoji istovjetno je samome sebi. U tome smislu Sv. Augustin ima pravo kad veli: »*Omnia vera sunt inquantum sunt.*«³⁰ No na ovom mjestu moramo pozvati u pomoć jednu distinkciju: objektno nije isto što i objektivno. Objektivno je ono što se nalazi izvan subjekta, dakle stvari, događaji i pojave izvan ljudskog uma (*res, mundus, Aussenwelt, Wirklichkeit, Welt an sich, sense-object*): ono što općenito zovemo činjenicama, zbiljom, stvarnošću, realnošću. Objektno je pak ono što je objekt ljudske misli, bilo da postoji izvan nje, bilo unutar nje same (mišljevine, želje, nade, utopije, iluzije, halucinacije i sl. tj. *thought-object*).

29 Životinje i djeca ne mogu lagati. Zašto? Jer ne mogu ni govoriti istinu. Da bi mogli kazivati istinu ili laž, moraju ih najprije upoznati kao takve.

30 *Conf.* VII, str. 15.

Iz toga vidimo da istina može biti i objektiva i objektivna. Oboje su predmet istine. Stvarnost je naime i duhovna i materijalna, empirijska i metempirijska, fizička i metafizička. Nju tvore ideje i stvari. Ideje su također stvarnost. I njihov nosilac je stvarnost. I tako se istina rađa u susretu između dviju stvarnosti: subjektivne i objektivne. Subjekt pretpostavlja objekt i obratno. Realnost istine je kompleksna, dvoobrazna: subjektivna i objektivna.

A sad se pitamo: može li se istina kriti samo u objektu, odnosno objektivnom svijetu? Je li istina samo odraz i vjerna slika vanjskih entiteta? Nije, niti za to imamo ikakva tvrda dokaza. Pače, čini se da stvari stoje obratno. Ako je istina slika ili kopija nekog objekta, samim tim pretpostavlja medij izvan objekta u kojem će se odraziti i oblikovati vanjska stvarnost.

Objektivizmu (ne velim objektivnosti) istine protivi se i jedna lingvistička teškoća. Bilo da je riječ o objektu u samoj misli, bilo da se on nalazi izvan misli, objekt samim svojim opstojanjem (svejedno gdje i svejedno kako) ima pravo na posebno ime. Svaka opstojnost mora biti imenovana. U našem slučaju ta objektivna opstojnost ima svoje ime: stvarnost zbilja, biće. Čista, gola zbilja jest samo zbilja, još nije istina. Ona mora biti pred-metnuta (predmet misli), konfrontirana s umom, spoznata kao stvarnost, verifikirana (ne u pozitivističkom smislu, već doslovnom: *verum facere*). Tek u susretu s umom stvarnost postaje istina.

Zbilja sama po sebi jest ono što jest (bitak), nije nikome pred-metnuta, nije objekt. To je bivstvovanje kao takvo, ontičko, ali još ne i onto-loško. Istinom postaje kad se suoči s nekim misaonim bićem. Istina se rađa u susretu jednog misaonog bića s nekim drugim spoznatim bićem i tako dvije ontičke jedinice stvaraju ontološki odnos istine. G. B. Vico je u svojoj *Scienza nuova* izjavio: »*Verum quia factum*«, a bilo bi bolje da je napisao: *reale quia factum*, ili možda: *verum quia factum cognitum*.

U tom spoznajnom susretu između misaonog subjekta i pro-mišljenog objekta začinja se ono što zovemo istina. U tom se smislu možemo složiti i s Tomom: »*Veritas est in intellectu et in sensu* (čiji je objekt samo vanjska stvarnost, moja op.), *licet non eodem modo*.«³¹ Ja bih još nadodao u skolastičkom rječniku: *Veritas est fundamentaliter in rebus, formaliter in intellectu*.

Ako se istina rađa u susretu između subjekta i objekta, onda se ona sastoji bitno u *odnosu*, u relaciji (R). Tako možemo postaviti formulu $V = R (S \leftrightarrow O)$ ili sličnu: *sRo*.

Kad se misao i stvarnost nađu skupa, na istoj valnoj dužini — eto istine. *Veritas est relatio subjecti et objecti harmonica*. Njihovo slaganje ne može biti laganje. Stavljajući u prijateljski odnos um i zbilju, dobivamo istinu. Iz tog se odnošaja rađa dijete što se zove Istina. Ona je plod uma i zbilje, most koji veže dvije obale: svjesnu i nesvjesnu. Središte je svakog suda. Istinu ne

31 *De veritate*, q 1 a 9.

stvara ni subjekt sam ni objekt sam. Između njih leži predikat, čin koji ih povezuje i izriče istinu.³²

U svakom odnosu treba da postoje i su-odnosnici (Grci to lijepo kažu τὸ πρὸς τὸ). Prvi je odnosnik subjekt-um, koji spoznaje i proglašuje istinu. Drugi je odnosnik objekt-stvarnost, koja biva spoznata i proklamirana. Među oba suodnosnika postoji veza-odnos u kojem se krije istina. Prvi odnosnik je spoznavatelj istine i njezin nosilac in ordine psychologico, a drugi je njezin predmet, ono što je spoznato, tj. fundamentum in ordine ontologico. Njihovo je suočenje relatio in ordine logico.

Istina je dakle odnos. A je li svaki odnos istina? Nije! Postoje odnosi raznih naravi i stupnjeva³³: etički, estetski, religiozni, teoretski, praktički itd. Iz tih se relacija rađaju vrijednosti: dobrotu, ljepota, svetost, spoznaja, korist itd. Koja se od njih odnosi na kategoriju istine? Pomalo sve, ali u prvom redu i direktno spoznaja. Istina je *spoznajni* odnos. Ona stavlja subjekt u položaj spoznavatelja, a objekt u položaj spoznanoga. Njih povezuje spoznaja. Njihova je veza odnos spoznaje, dakle istine.

A što je spoznaja? Ne mislimo ulaziti u brojne teorije o izvorima i mogućnosti spoznaje. Dovoljno je reći ono što većina gnoseologa i epistemologa prihvaća: spoznaja je intelektualni proces u kojemu subjekt nastoji upoznati postojanje, narav, svojstva i djelovanje objekta. Rezultat je tog procesa znanje, tj. istina o svijetu i stvarnosti. Spoznaja je tako važna za istinu da je neki jednostavno definiraju kao »djelatnost kojom otkrivamo istinu« (G. Petrović).³⁴ Empiristi izvor spoznaje traže prije svega, a neki i isključivo, u osjetilima. No na poznatu Lockeovu tvrdnju »Nihil est in intellectu quod non fuerit in sensu« Leibnitz je mudro i duhovito nadodao: »nisi ipse intellectus«. Uz iskustvo osjetila nezamjenjiva uloga u procesu spoznaje pripada i ljudskom umu.

Stvari su spoznatljive jer imaju logičku strukturu. Sazdane su naime od Logosa i po logosu. Na drugoj strani, čovjek ih može spoznati jer i sam u sebi nosi logičku strukturu mišljenja. Stoga je istina moguća i dostupna; s istog razloga i postoji znanost. U procesu spoznaje ljudski je um otvoren stvarnosti te je upoznavajući i usvaja, tj. zauzima prema njoj istinit odnos. Čovjek je tek poznavalac zbilje, a ne njezin stvaralac (tvorac istine može biti samo Stvoritelj). Locus proprius istine je upravo u tom spoznajnom odnosu uma i stvari. Ono je spoznajna relacija.

32 Pridjev »istinit« nam najbolje govori gdje možemo naći imenicu istina. Zamislimo jedan kamen u nekoj dalekoj prašumi koji još nije vidjelo ljudsko oko. Je li on sam po sebi istinit? Nije. On je zbiljan, stvaran, ali još ne istinit. Ako ga jednog dana ugleda neki čovjek pa nam o njemu priča, je li taj čovjek isinit? Nije. On može biti zaista istinoljubiv, ali to još nije garancija da je i istinit. Pa što je onda istinito? Nešto treće, ono što povezuje njegovo pričanje i kamen u prašumi. Istinito može biti samo njegovo pričanje o kamenu. Istina ili neistina u njegovom je spoznajnom odnosu prema predmetu o kojemu govori.

33 Stupnjevitost se odnosi označuju kao jačina, jednakost, razlikost, suprotnost, bliskost, uspoređivanje itd.

34 Nijemci za pojam spoznaje imaju izvrstan izraz Wahr-nehmung.

Ta je relacija silno važna, bitna je. Zbog dvaju razloga. Najprije zato što je istina odnos između dvaju bića: spoznavajućega i spoznatoga. Zatim i stoga što je bitna i za čovjekov opstanak na svijetu. Ako njegov odnos prema okolini ne bi počivao na istini, bila bi mu ugrožena i egzistencija.

Još jedno pitanje. Vidjeli smo: spoznaja je proces, dakle dugi put. Da li istina stoji odmah na početku tog puta spoznaje? Ne, ona se tada istom začinja, rađa se polako u dugom istraživanju, provjeravanju i upoznavanju stvarnosti. Istina se pojavljuje na samom kraju puta u obliku konačnoga suda »ako se sadržaj našeg suda uistinu poklapa sa stvarnošću«. ³⁵ To nije nikakav moralni ili pravni sud (premda i oni pripadaju istini). To je spoznajni sud, koji je neka afirmacija ili negacija. Istiniti se sud izražuje ili nekom tvrdnjom ili nijekanjem. Ako se ništa ne tvrdi ili ne niječe, nema suda, nema ni istine. ³⁶

ISTINA O ISTINI

Pod tim pretencioznim podnaslovom pokušat ćemo dati sažetak naših razmišljanja.

Kako vidjesmo, povijest pozna različita polazišta u otkrivanju istine. Pragmatisti su tražili istinu u činu i praksi (James, Dewey), pozitivisti i empiristi su je tražili u osjetnoj stvarnosti i eksperimentalnom verificiranju (Locke, Conte, Mach, Lorenzen). Logičari su je nazirali u ljudskoj misli i njezinim logičkim strukturama (Carnap, Hempel, Popper). Analitičari su je vidjeli poglavito u jeziku i komunikaciji (Tarski, Ramsey, Austin), a fenomenolozi u svijesti i pojavnjnoj evidenciji (Husserl, Heidegger), čime su dopuštali i pretpostavljali ontičku podlogu svijeta (kao klasici). ³⁷

Svi ti pravci ističu pojedine vidike i kriterije istine, tako da se njihova gledišta vrlo razlikuju. Međutim, na dnu svih tih raznovrsnih načina gledanja mogu se jasno nazrijeti dva polna stajališta: temelj je istine u ljudskome umu (subjektivisti) ili u vanjskoj stvarnosti (objektivisti). Mi kažemo: korijen istine jest i u intelektu i u stvarnosti. Ona je zapravo spoznajni odnos između uma i zbilje, inteligentnog subjekta i njegova pred-metnutoga objekta. Taj odnos je bitno spoznajni odnos, koji karakterizira upravo pitanje o istinitosti naše spoznaje. Ostali mogući odnosi (moralni, personalni, estetski, lingvistički, pragmatički i dr.) također su vezani za istinu, ali nisu primarno gnoseologijski.

Ustanovivši da su um i zbilja bitne odrednice pojma istine, pitanje je koja je od njih subjektivni nosilac istine? To može biti samo duhovno biće,

35 J. SEIFERT, *Erkenntnis objektiver Wahrheit*, Pustet, Salzburg 1972, str. 15.

36 Kad npr. netko kaže »ja sam Francuz« (tvrdnja), istina je ako to govori Francuz, a laž ako to govori neki Englez. Ako Englez rekne »ja nisam Francuz« (nijekanje), govori istinu. Ona se sastoji u sadržaju, a ne u obliku kazivanja.

37 Istina je »wenn Sein und Schein sich decken« (*Christ in der Gegenwart*, 37/1976, str. 289).

neki razumni subjekt. Taj subjekt opet može biti ograničen (kao što je ljudski) ili neograničen i vječan (kao što je božanski). Oba mogu spoznavati istinu, ali ne na isti način i u istom stupnju.³⁸ Dakle, pokretač istine je, psihologijski i gnoseologijski gledano, um (logos), a ontološki mu je kriterij stvarnost (entitet, realitet).

Istina je formalno u sudu, a objektivno u njegovu skladu sa stvarnošću. Vanjski oblik suda, i afirmativnog i negacijskog, izriče se govorom i jezikom uopće (tj. govorenim, pisanim i simboličkim). Taj izričaj istine ima gramatički oblik rečenice (proposition, sentence, judgment). Suprotnost istini jesu ne-istina i zabluda. Ako je neistina zlo-namjerna, onda se zove laž i prijevara. Istina i laž su kontrarni pojmovi, a neistina je samo kontradiktorna.

Još bi nam preostao zadatak da pokušamo pružiti definiciju istine. Od svih dosadašnjih definicija među misliocima najviše pristaša ima ona Tomina: »Veritas est adaequatio rei et intellectus«, koja je postala klasična. Ona se u svojoj srži i meni čini ispravna. Ipak bih imao neke primjedbe na njezin vanjski iskaz:

1. Izraz »adaequatio« mi se čini previše jak. Ako ga uzmemo doslovce, moramo priznati da pravog izjednačenja između uma i zbilje, između subjekta i objekta ne može biti. Stoga je potreban prikladniji termin.

2. Ne sviđa mi se poredak riječi u definiciji. Prema Tominom poretku i padežima (oba su odnosnika u genitivu!), i »res« i »intellectus« treba da se akomodiraju jedan drugome, što nije moguće. Stvarnost se ne može prilagodavati ljudskom umu (u tom bismo slučaju upali u krajnji idealizam). Proces prilagodbe i spoznavanja može teći samo u suprotnu smjeru: um se prolagođuje objektivnoj stvarnosti. Prema tome, Tomina bi odrednica trebalo da glasi: *Veritas est adaequatio intellectus ad rem*.

3. Možda nije dobar ni termin »res«. On današnji naraštaj previše podsjeća na reizam, pozitivizam, naturalizam, empirizam i materijalizam. Doduše, u Tominu vremenu i rječniku res označuje bitak uopće, sve ono što stvarno postoji, fizički i metafizički entitet i realitet, pa i svaki objekt našeg mišljenja. Stoga bi se namjesto res u definiciju mogla staviti riječ »objectum«.

Što se tiče samog izraza »adaequatio«, latinski nam jezik umjesto njega pruža mnogo sličnih, a točnijih izraza: *assimilatio* (upriličenje), *accommodatio* (prilagodavanje), *comprehensio* (shvaćanje složenih entiteta), *apprehensio* (shvaćanje jednostavnih entiteta), *approximatio* (približavanje), *convergentia* ili *versio* (okretanje, priklanjanje), *correspondentia* (slaganje), *congruentia* (podudaranje), *accordantia* (od *ad-cordantia*: prirasti srcu, povezati srca, u glazbi: akord ili sklad), *perceptio* (zahvaćanje, spoznaja), *intellectio* (od *intus legere*: uvid, poimanje, razumijevanje),

³⁸ Tu je temelj razlikovanja između relativne i apsolutne istine, ali ovaj čas u to pitanje ne možemo ulaziti. O tome drugi put.

conventio ili convenientia (prilaz, susret, dogovor), consensus (sućut, suglasje), harmonia, a možda i neki drugi.³⁹

Nažalost, nijedan izraz nije potpuno adekvatan i bez prigovora. Možda bismo, stoga, mjesto jedne riječi mogli uzeti neku opisnu sintagmu, kao što je: *relatio cognitiva* ili *relatio rationalis*, pa reći: *Veritas est relatio inter subjectum et objectum cognitiva*; ili pak ovako: *Veritas est cognitiva subjecti ad objectum relatio*. Možda je moguća i ovakva odrednica: *Veritas est perceptio intellectualis objecti* (atribut *intellectualis* upotrebljavamo da ne bismo bili shvaćeni empiricistički).

U hrvatskom definiranju istine bit ćemo sasvim kratki, pa ćemo reći: *istina je ispravna spoznaja stvarnosti*. Subjekt ne mora biti izričito spomenut jer je razumijevan u izrazu »spoznaja« (nema spoznaje bez spoznavatelja). A da ne bi netko riječ stvarnost shvatio samo materijalistički (pošto potječe iz korijena pojma »tvar«), mogli bismo tu definiciju preoblikovati ovako: *istina je spoznaja bitka*.

Ljubiteljima istine koji su orijentirani semiologijski, informacijski ili lingvistički možemo ponuditi ovaj obrazac: *istina je ispravno očitovanje (izricanje) zbilje*.

PROBLEM OF TRUTH

Summary

The problem of truth is an eternal one. This problem charges us with the duty of exploring the truth.

It was discussed by classic (Plato, Aristotle, Aquinas) and modern philosophers (Kant, Hegel, Nietzsche, Heidegger, Russel etc.). There are many theories about question of truth but two points of view are dominant: subjective (truth is the intellect, reason) and objective (truth is in objective reality). Indeed truth is in cognitive relation between the reasoning subject and existent object. At end the Autor makes an attempt to improve the well-known definition of truth made by Thomas of Aquinas.

39 Naravno, neki od spomenutih nazivaka traže iste, a neki različite veznike (et, ad cum, inter) između subjekta i objekta.